

Univerzita Karlova
Právnická fakulta

**S těžkým a krvácejícím srdcem – Všeobecné a rovné
volební právo pro muže v Panské sněmovně**

Studentská vědecká odborná činnost

Kategorie: doktorské studium

Autor: Mgr. Vojtěch Círus

2023

XVI. ročník

Čestné prohlášení a souhlas s publikací práce

Prohlašuji, že jsem práci předkládanou do doplnit ročník soutěže. ročníku Studentské vědecké a odborné činnosti (SVOČ) vypracoval(a) samostatně za použití literatury a zdrojů v ní uvedených. Dále prohlašuji, že práce nebyla ani jako celek, ani z podstatné části dříve publikována, obhájena jako součást bakalářské, diplomové, rigorózní nebo jiné studentské kvalifikační práce a nebyla přihlášena do předchozích ročníků SVOČ či jiné soutěže.

Souhlasím s užitím této práce rozšiřováním, rozmnožováním a sdělováním veřejnosti v neomezeném rozsahu pro účely publikace a prezentace PF UK, včetně užití třetími osobami.

Ve Svatém Janu pod Skalou dne 20. dubna 2023.

Mgr. Vojtěch Círús v. r.

Celkový rozsah vlastního textu práce (od úvodu po závěr), včetně mezer a poznámek pod čarou:

53 948 znaků

Obsah

Úvod	4
1. Vývoj rakouského volebního práva do konce 19. století.....	5
2. Volební reforma roku 1906	11
3. Všeobecné, rovné a přímé volební právo pro muže v Panské sněmovně.....	13
Závěr	18
Seznam použitých zdrojů	19

Úvod

Bez jakékoliv nadsázky lze snad říci, že otázka volebního práva, resp. volební reformy,¹ provázela Rakousko-Uhersko² už od jeho samotného vzniku. Ba dokonce ještě před jeho samotným vznikem, jak je všeobecně známo a jak bude také načrtnuto v úvodní části následujícího textu.

Tato práce si dává za cíl popsat poněkud krkolomnou cestu, kterou Rakousko (resp. Předlitavsko) urazilo od prvního pokusu o demokratické volby v roce 1848, až po definitivní schválení všeobecného, přímého a rovného volebního práva pro muže začátkem roku 1907. Především při tom akcentuje společenskou a politickou situaci, přičemž je popsán přístup liberálů i konzervativců. Přestože ani jedna z těchto skupin neměla na všeobecném volebním právu zájem, obě jeho prosazení v konečném důsledku, spolu s jinými faktory, napomohly.

Výše řečené se pak práce snaží uvést do kontextu s průběhem jednání o volební reformě v Panské sněmovně, komoře, v níž právě nedominovaly proudy, které by mohly mít na této změně zájem.

Práce je tak rozdělena do tří logických částí, přičemž první se zaměřuje na postupně na sebe navazující volební reformy, druhá pak na prosazování všeobecného a rovného práva až do jeho schválení Poslaneckou sněmovnou a třetí na situaci a jednání v Panské sněmovně.

Nelze říci, že by téma volební reformy v roce 1907 bylo samo o sobě nové, přestože se jím více zabývají obecní než právní historici. Část literatury věnované tomuto tématu se zaměřila i na postoj politických skupin k této záležitosti a některé z těchto knih lze najít i v seznamu zdrojů v závěru práce. Prozatím však u tohoto tématu nebyla příliš reflektována Panská sněmovna jako celek, nanejvýše jako ve značně omezené míře, pokud se pojednávalo o konkrétní osobě, která v ní zasedala.

---

¹ Nevyřešena zůstala tzv. ženská otázka. Blíže viz MALÍNSKÁ, Jana, BAHENSKÁ, Marie. *Za volební právo žen! aneb, Jak se volilo v Čechách: For women's suffrage!, or, How they voted in Bohemia*. Praha, 2022, MALÍNSKÁ, Jana. *Volební právo žen do říšské rady, českého zemského sněmu a do obcí v letech 1848-1914*. In: Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy, 1/2009, č. 1, s. 24-57 a VELEK, Luboš. *První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Víkové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a volebního chování v českých zemích v 19. a 20. století*. In: VOJÁČEK, Milan. *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha, 2007, s. 307.

² Záměrně mluvím o Rakousko-Uherském soustátí jako celku, neb tato otázka byla společná pro obě části monarchie, byť samozřejmě její řešení mělo poněkud jiný průběh. Viz stručně např. HANEBRINK, Paul. *Choroby říše*. In: *Rakousko-uherská monarchie: habsburská říše 1867-1918 slovem a obrazem*. Praha, 2011, s. 185. Na druhé straně, i v tomto případě se ukázalo, že obě části monarchie byly vpravdě *indivisibiliter ac inseparabiliter* a situace kolem volebního práva v Zalitavsku ovlivňovala politiku ve Vídni a obráceně. Viz DOUBEK, Vratislav. *Všeobecné volební právo – symbol politiky nebo politikaření?* In: Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy, 1/2009, č. 1, s. 68-81.

1. Vývoj rakouského volebního práva do konce 19. století

První volby, které lze označit v dnešním smyslu za demokratické, se v Rakousku odehrály nepřekvapivě v revolučním roce 1848. Šlo o volby do ústavodárného Říšského sněmu,³ jehož úkolem mělo být přijmout novou ústavu poté, co byla dne 16. května prohlášena Dubnová ústava za provizorní. Nutno podotknout, že v tomto případě bylo na danou dobu volební právo omezeno v podstatě minimálně. Volby sice byly nepřímé, ale aktivní volební právo náleželo každému muži, který dovršil 24 let a bydlel v místě svého bydliště alespoň 6 měsíců. Z voleb tedy byli vesměs vyloučeni námezdní dělníci, ale to bylo v podstatě jediné další omezení volebního práva.⁴ Volebního práva však využilo jen minimum voličů, v některých regionech sotva 5 %.⁵

Na základě těchto voleb skutečně vznikl říšský sněm (oficiálně byl otevřen arcivévodou Janem 22. července 1848), jež začal pracovat na nové ústavě. Tento návrh byl posléze v Kroměříži dokončen, pročez je také nazýván Kroměřížská ústava nebo Kroměřížský návrh ústavy.

Ve vztahu k volebnímu právu je pozoruhodné a zcela logické, že i v tomto prvním demokraticky voleném tělesu se záhy začaly prosazovat názory, že je nutné volební právo omezit, a to zejména na majetkové bázi. Nepochybně to souviselo se skladbou Říšského sněmu, kdy značnou část jeho členů, a vesměs všechny vůdčí osobnosti, můžeme označit za klasické liberály (vzhledem k tomu, jak významnou roli hrál v jejich uvažování majetek a osobní vlastnictví), měšťanské liberály (pro rozlišení od národních liberálů, např. mladočechů, kteří zažívali svůj boom zhruba od začátku poslední čtvrtiny 19. století), anebo konečně z na staroliberály.⁶

Tito staroliberálové zaujímalí stanoviska proti absolutismu, proti katolické církvi⁷ a v konečném důsledku i proti metafyzickému zdůvodnění státu a vlády.⁸ Na druhé straně jim však byla poměrně blízká myšlenka, související s už zmíněnými postuláty ekonomického liberalismu, že politickou moc mají držet především ti, kteří na ni ze svých daní nejvíce

---

³ Myšlena volba do celoříšského orgánu. Před volbami do říšského sněmu, které se odehrávaly v červnu a červenci, ještě např. proběhly v květnu a červnu v Čechách volby do zemského sněmu, byť v důsledku událostí v Praze nebyly ve všech obvodech realizovány. V Praze se však ještě koncem března konaly volby do městského zastupitelstva. Viz HLAVAČKA, Milan. *Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861-1918*. In: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy*, 1/2009, č. 1, s. 9-23.

⁴ UCAKAR, Karl. *Demokratie und Wahlrecht in Österreich: Zur Entwicklung von politischer Partizipation und staatlicher Legitimationspolitik*. Vídeň, 1985, s. 75. Srov SCHELLE, Karel. *Dějiny ústavního práva*. Praha, 2016, s. 18.

⁵ DOUBEK, Vratislav. *Všeobecné volební právo – symbol politiky nebo politikaření?*, s. 69.

⁶ Tento pojem, u nás už snad v podstatě zdomácnělý, byť na rozdíl od německojazyčných zemí méně používaný, má opět vyjadřovat právě onen rozdíl mezi liberály poloviny 19. století a těmi, kteří přišli po nich (přičemž nejde jen o rozdíly ideové, ale i strukturální, které odrážejí společenské změny a rozšíření volebního práva, srov. DUVERGER, Maurice. *Politické strany*. Praha, 2016, s. 14-30. V českém kontextu jsou tyto rozdíly dobře viditelné právě na příkladu staročechů a mladočechů, přičemž staročesi bývají některými autory považováni za konzervativce, např. HANÁK, David. *České konzervativní myšlení: [(1789-1989)]*. Brno, 2007, s. 43-82, jindy se o nich mluví jako o umírněných liberálech, viz VELEK, Luboš. *Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu*. In: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy*, 1/2009, č. 1, s. 65 (srov FASORA, Lukáš, KUNŠTÁT, Miroslav, PAVLÍČEK, Tomáš, ed. *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha, 2018, s. 148-150. Někdy se používá paralelně i pojem starokonzervativci, např. KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha, 2019, s. 276, k odlišení ještě v podstatě aristokratických konzervativců od těch, provádějících lidovou politiku, jako byla Luegerova křesťansko-sociální strana.

⁷ Např. FASORA, Lukáš, KUNŠTÁT, Miroslav, PAVLÍČEK, Tomáš, ed. *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*, s. 143-144.

⁸ Viz např. vystoupení jejich zástupců na Kroměřížském sněmu. URBAN, Otto. *Kroměřížský sněm: 1848-1849*. Praha, 1998, s. 64-65.

přispívají. Velikost majetku pro ně byla dále dokladem osobních schopností, píle a moudrosti, bez nichž by dotyčné osoby (či jejich rodiče a předci) těchto jmění nedosáhli. Z toho pohledu se pak dokonce zdála až nemorální představa rovnosti hlasů. Skutečně, asi jen málo věcí děsilo (a děsí) staroliberály více než vize menšiny bohatých, kteří jsou utlačováni parlamentem, ovládaným zástupci populisticky zfanatizovaných chudých mas.⁹

Sám František Palacký, ikona české staroliberální politiky, se vyjádřil zcela jasně: „*Poněvadž ne všichni lidé ode přírody stejně nadáni jsou, aniž u všech stejná činnost, stejná píle i hospodárnost, stejné snahy a vášně se jeví: proto úplná rovnost všech lidí, jak co do práce, tak co do jmění a požívání, jest a bude věčnou utopií... Právo veřejného hlasování ve státech konstitučních není přirozené ani všelidské (jako kupříkladu svoboda svědomí, právo vlastního seburčení atp.), ale jest právo politické, jest úřad veřejný, ku kterémuž povolávají se jen ti, kdo k němu nad jiné způsobilí a schopní bývají.*“¹⁰

Čeští i rakouští staroliberálové nebyli v těchto názorech nějak unikátní, šlo naopak o myšlenky zcela zapadající do soudobého evropského kontextu. Velká postava anglického konstitucionalismu Walter Bagehot, liberál, se ostře vymezil proti rozšíření volebního práva v roce 1867, neboť podle něj připustilo k moci i ty, kteří s ním neumí zacházet.¹¹ V těchto případech, kdy volební právo rozšiřovali konzervativci samozřejmě nelze zcela zavrhnout ani to, že pravděpodobně přinejmenším část argumentace byla prostou součástí politického boje. Nemluvě o tom, že volební právo zpravidla rozšiřuje ten, kdo očekává, že tím získá nové voliče...

Kromě samotné otázky majetku, což s tím ovšem souvisí, je nutno uvést, že v představách těchto staroliberálů byla jejich třída tou, která oplývala tím, co bychom mohli nazvat měšťanskými ctnostmi. Kromě už zmíněné píle apod. to byla například střízlivá umírněnost, spojená se spořivostí, důraz na rodinu a také zbožnost, byť samozřejmě v liberálním, individuálním a v podstatě soukromém smyslu.¹² Staroliberalismus je tak možno ve své podstatě označit za morálně a kulturně konzervativní, přičemž ve středoevropském kontextu je jeho nedílnou součástí i dynastická loajalita.¹³

Zkrátka, vládnout mají jen ti, kteří jsou k tomu vhodní, přičemž právě majetek ukazuje, kteří to jsou. Nemluvě o tom, co už bylo zmíněno, tedy že právě tito lidé nesou, vzhledem k tomu, že mají největší majetek, největší daňové zatížení.

---

⁹ VELEK, Luboš. *Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu*, s. 59.

¹⁰ PALACKÝ, František. *Spisy drobné*. Praha, 1899, s. 354-355.

¹¹ BAGEHOT, Walter. *The English Constitution*. London, 1867, s. 3 an.

¹² Stran otázky zbožnosti liberálních vrstev byla samozřejmě poněkud jiná situace u nás, jiná v alpských zemích a např. ve Španělsku. K otázce španělského liberalismu např. UBIETO ARTETA, Antonio. *Dějiny Španělska*. Praha, 2007, s. 481 a 485-486. V obecném smyslu lze nicméně říci, že staroliberálové byli, přes jejich politický boj proti katolické církvi, ještě věřícími. A to i v českých zemích. Srov. KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Řím, 1987, s. 214-215.

¹³ Srov. HLAVÁČKA, Milan. *Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861-1918*, s. 13. Jen tak lze vysvětlit, že i takový tradicionalista, jako byl Erik Maria rytíř von Kuehnelt-Leddihn, se považuje za liberála. Přesně napsal: „*Nejsem ‚konzervátec‘ (katolická církev je ‚aditivní‘). Jsem extrémně pravicový arciliberál, oddaný katolík a monarchista.*“ Dále pak jasně ukazuje, že se sice považuje za liberála, avšak ve smyslu toho, o čem nyní hovoříme jako o staroliberálové. „*Jako liberál jsem antidemokrat.*...“ Viz KUEHNELT-LEDDIHN, Erik von. *Levicové smýšlení: od de Sada a Marxe k Hitlerovi a Pol Potovi*. Praha, 2010, s. VIII. Já se však domnívám, že se přeci jen mýlil. Ekonomicky nepochybně liberálem byl, avšak jeho hluboká oddanost katolické církvi a jejímu společenskému i morálnímu učení, stejně jako obrana tradičních komunit a jejich role, ho neumožňuje označit za liberála, zejména ne za staro-.

Nelze si ovšem zároveň nevšimnout, že staroliberálové ve svých představách v podstatě jen pootočili společenskou pyramidou, neboť byli přesvědčeni, že to právě oni jsou těmi, kteří mají (a dokonce musí) vést společnost, na rozdíl od dřívější aristokracie.¹⁴

Na výše uvedených postulátech bylo později zakotveno i volební právo v roce 1861. Hlavním tvůrcem systému, založeného Únorovou ústavou, byl Anton svobodný pán von Schmerling.¹⁵ Toho lze nepochybně přiřadit k liberálům. Za doby jeho vlády stát opět zesílil tlak na katolickou církev.¹⁶ Také znamenala zklamání pro naděje neněmeckých národů monarchie, které vzrostly po vydání Říjnového diplomu.¹⁷

Liberalismus, je totiž, ač se to může zdát paradoxní, jako dítě osvícenství vlastně etatistický. Jeho snahou je totiž prosazovat svobodu, a k tomu je třeba, aby byl dostatečně silný a mohl tak svobodu jedinců chránit a vynucovat. Samozřejmě, ač mnozí liberálové to neradi slyší, je v tom obsažen i jistý osten rovnostářství, protože pokud si liberalismus zakládá na rovnosti příležitostí, musí přeci jen do jisté míry vyrovnávat nerovnosti ve společnosti a odstraňovat struktury, které by tomu mohly bránit. Liberál tedy nebude mít příliš pochopení pro historické struktury, které například znamenají jiné daňové zatížení v různých částech země (případ Španělska).¹⁸ A to, ač na druhé straně plně akcentuje majetkové nerovnosti jednotlivých občanů.¹⁹

Nelze ale ani pominout národní prvek, který se v tomto případě prolínal i s liberalismem.²⁰ V důsledku toho, systém, jenž Schmerling vytvářel, byl charakteristický dvěma tendencemi. Za prvé, udržet primát a v podstatě i vládu německé populace monarchie a za druhé, smířit staré a dosud vlivné síly s novými. Charakteristické ovšem je, že i tyto staré síly, snad s výjimkou panovníka, posuzoval především z hlediska majetku). K roli, jakou v tomto systému hrála Panská sněmovna, se ještě vrátíme, v tuto chvíli je podstatné, jaký vliv měly tyto snahy na podobu volebního systému.

---

¹⁴ DOUBEK, Vratislav. *Všeobecné volební právo – symbol politiky nebo politikaření?*, s. 71. Na výkladu teorie Francise Guizota (uvozené jeho pověstným „*Obohacujte se!*“) na pozadí Červencové monarchie to pěkně ukazuje Francois Furet. FURET, François. *Francouzská revoluce*. Díl druhý. Praha, 2007, s. 141-144.

¹⁵ Podrobněji ke způsobu vládnutí v této době např. stručněji viz HYE, Hans Peter. *Das politische System in der Habsburgermonarchie: Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*. Praha: Karolinum, 1998, s. 85-115. Více podrobněji pak monumentální RUMPLER, Helmut, URBANITSCH, Peter, WANDRUSZKA, Adam, ed. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. VII: Verfassung und Parlamentarismus*. Wien, 2000. Obě díla se věnují oběma pozdějším částem monarchie.

¹⁶ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do času J. V. císaře a krále Františka Josefa*. Díl II. Praha, 1899, s. 301 an.

¹⁷ SCHELLE, Karel. *Dějiny ústavního práva*, s. 33.

¹⁸ Protoliberalní (či protiosvícenská) lidová hnutí měla tak často mimo jiné obranu tradičních komunit, lokálních výjimečností a specifíků. Nejmarkantněji se to v této době projevuje ve španělském karlismu (blíže viz CHALUPA, Jiří. *Don Carlos a ti druzí: karlistické války ve Španělsku v letech 1833-1939*. Praha, 2008, zejména s. 20-24. Podrobněji pak BARTYZEL, Jacek. *Nic bez Boga, nic wbrew Tradycji. Kosmowizja polityczna tradycjonalizmu karlistowskiego w Hiszpanii*, von Borowiecky, Radzymin – Warszawa 2019.), umírněněji třeba i v Tyrolích. Viz MAYER, Gottfried. *Österreich als „katholische Großmacht“*. *Ein Traum zwischen Revolution und liberaler Ära*. Wien, 1989, s. 15-49.

¹⁹ K některým těmto aspektům liberalismu bližší kritický pohled v DENEEN, Patrick J. *Proč selhal liberalismus*. Praha, 2019.

²⁰ Někteří, zejména anglosaští autoři, mají tendenci národní liberalismus opomíjet, pravděpodobně z důvodu, že jim nezapadá do celkové koncepce liberalismu (ač je diskutabilní, zdali např. liberální unionisté nejsou též národní liberálové). Srov. HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Plzeň, 2008, s. 43-81. Ve středoevropském kontextu se ale toto označení používá naprosto běžně, např. KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*, s. 243, a domnívám se, že je obecně platné. Srov. VYDRA, Zbyněk. *Život za cara?: krajní pravice v předrevolučním Rusku*. Červený Kostelec, 2010, s. 13.

Ve své podstatě se Schmerling snažil vytvořit systém, který by sloučil princip demokracie (resp. voleb) se starým stavovským systémem, mimo jiné i z toho důvodu, aby tyto „novoty“ byly pro tradiční vládnoucí vrstvy (dvůr, církve, šlechta a vysoká byrokracie) přijatelnější.²¹ Šlo tedy o to, jak „namíchat“ takovou volební geometrii, která by tak trochu vyhovovala všem, což se ovšem nakonec ukázalo jako iluzorní.²²

Jejím základem se měly stát zemské sněmy, z nichž byly, tedy nepřímo, voleni poslanci Říšské rady, a to na dobu 6 let.²³ Celkem se měla sněmovna skládat z 343 poslanců, kteří byli na zemském sněmu voleni prostou většinou hlasů. Zároveň poslanci příslušeli, a v nich také byli voleni, ke kuriím, a to velkostatkářské, kurii obchodních a živnostenských komor, měst (tyto dvě tvořily ve volbách do českého zemského sněmu jednu) a kurii obcí. Podrobnosti voleb do Říšské rady stanovovala zemská zřízení.²⁴ Počty poslanců ovšem nebyly jednotlivým kuriím přidělovány na základě počtu voličů, kteří v nich volili, ale spíše podle ekonomické síly, plně v souladu s tezí staroliberálů.

Tato volební geometrie ovšem zároveň zjevně zvýhodňovala německé liberály. Převážně německé volební obvody v Čechách a na Moravě byly vytvořeny tak, aby měly nejen menší počty voličů, ale též aby v nich na německé voliče připadaly i nižší kvóty přímých daní než v českých obvodech.²⁵

Toto základní schéma, volba dle kuriového systému, byla zachováno až do reformy v roce 1906/1907. Nic na tom nezměnilo v roce 1867 ani zavedení dualismu, ani nová Prosinčová ústava.²⁶

Výše popsaný systém se stal příčinou nespokojenosti mezi neněmeckými národy²⁷ a výzvy k jeho změně byly, s jistou nadsázkou, téměř na denním pořádku.²⁸ Např. českým staroliberálům (staročechům) ovšem vadily především nerovné volební podmínky, jež

---

²¹ Prof. Hlavačka je toho názoru, šle šlo pouze dobově podmíněný model. HLAVAČKA, Milan. *Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861-1918*, s. 13. To se zajisté nakonec ukázalo pravdou, ovšem, i s ohledem na výše popsanou ideologii staroliberálů, nedomnívám se, že to tak bylo zamýšleno. Dr. Velek nadále vyjádřil názor, že dvůr a vláda sami usilovali o tento směr „starých a nových elit“. VELEK, Luboš. *Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu*, s. 62-63. To je pravdou, ovšem vysoká aristokracie, ač se pro staroliberály stala vítaným spojencem proti nemajetným vrstvám, už tento kompromis přijala méně (viz FASORA, Lukáš, KUNŠTÁT, Miroslav, PAVLÍČEK, Tomáš, ed. *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha, 2018, s. 147.), o potlačované církvi nemluví (Tamtéž, s. 143-146.).

²² Srov. HLAVAČKA, Milan. *Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861-1918*, s. 14. Tématem Schmerlingova vyvažování jednotlivých stavů a promítání staroliberálních konceptů do zavádění parlamentního systému v Rakousku se zabývá zejména ROTTENBACHER, Bernd. *Das Februarpatent in der Praxis. Wahlpolitik, Wahlkämpfe und Wahlentscheidung in den böhmischen Ländern der Habsburgermonarchie 1861-1871*. Frankfurt am Main, 2001.

²³ SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích*. Díl I. Praha, 2013, s. 25.

²⁴ WINTER, Lev. *Řády volební od roku 1848*. In: TOBOLKA, Zdeněk. *Česká politika*. Díl II. Ústava mocnářství Rakousko-Uherského. Praha, 1907, s. 840-844. V Čechách tak kupříkladu byla velkostatkářská kurie rozdělena na dvě části.

²⁵ Srov. HLAVAČKA, Milan. *Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861-1918*, s. 14.

²⁶ Ve skutečnosti došlo ke změně v tom smyslu, že základní zákon o říšském zastupitelstvu č. 20/1861 ř. z. byl změněn tak, že v zákoně č. 141/1867 ř. z. je počet poslanců snižen na 203. § 7, jež upravoval volbu poslanců, je ovšem velmi podobný. Srov. SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích*, s. 115 a 131.

²⁷ Nutno ovšem podotknout, že s tehdejšími stavem nebyli zdaleka spokojeni ani všichni německy hovořící Rakušané. Volební systém totiž favorizoval sice nejvíce německoliberální kruhy, německé staroliberály, a to především dominanci městské kurie nad venkovskou (u nejpočetnější kurie, velkostatkářské, byla situace poněkud komplikovanější, srov. HLAVAČKA, Milan. *Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861-1918*, s. 14.), na čemž byli velmi bití katoličtí kandidáti.

²⁸ Srov. WINTER, Lev. *Řády volební od roku 1848*, s. 845 an.

zvýhodňovaly německé Rakušany na úkor českých. Nikoli samo o sobě omezení volebního práva. Sám Palacký se ještě v roce 1872 ptal: „*Cožpak stačí k náročnému a zodpovědnému poslání politiky být pouze člověkem? A pokud ano, proč nebýt důslední a neposkytnout právo podílu na politickém životě rovněž ženám a dětem?*“²⁹

V roce 1873 byl Schmerlingův systém poprvé pozměněn. Zákonem č. 40/1873 ř. z. ze dne 2. dubna 1873, byly zavedeny do Poslanecké sněmovny Říšské rady přímé volby. Zároveň se opět změnil počet poslanců Říšské rady, když stoupl na číslo 353. Systém čtyř kurií zůstal zachován, aktivní volební právo bylo přiznáno svéprávným mužům (s výjimkou první, velkostatkářské, kurie)³⁰ od 24 let, pasivní od 30 let, přičemž ti museli být občany alespoň tři roky. V zákoně je rovněž pečlivě vypočteno nejen kolik která země volí poslanců (což bylo už v předchozím zákoně č. 141/1867 ř. z.), ale též, kolik jich volí ve které kurii.

Je nepochybné, že tato reforma oslabilu federální prvky v Předlitavsku,³¹ neboť Říšská rada nyní už neodvozovala své složení od zemských sněmů, ale vznikala zcela nezávisle na nich, celoříšsky (pokud se dá tento pojem použít v souvislosti jen s Předlitavskem) a navíc přímo projevované vůle občanů.³² K tomuto vládnímu kroku nepochybně přispěla situace na českém zemském sněmu, který v zemských volbách v roce 1870 poprvé ovládla česká konzervativně-federalistická aliance.³³ Ač se situace v tzv. chabrusových volbách v roce 1872 opět obrátila, pro německo-liberální vládu (včetně strany ústavověrného velkostatku) bylo jistější zbavit se bezprostředního vlivu zemských sněmů na podobu Poslanecké sněmovny. Nemluvě o tom, že to odpovídalo dlouhodobému konceptu centralizace, vlastnímu německo-liberálním politikům. Paradoxně, čeští poslanci sami přispěli k prosazení této změny svou pasivní rezistencí.³⁴

Dalším paradoxem se může jevit, že změnu v zastoupení jednotlivých sociálních skupin přinesla další reforma, kterou nepřipravili liberálové, ale konzervativní vláda Eduarda hraběte Taaffeho. Ovšem pouze zdánlivě, jak už bylo řečeno, volební právo téměř vždy rozšiřuje ten, kdo očekává, že z toho bude mít prospěch v dalších volbách.³⁵ Nejinak to bylo i v tomto případě.³⁶ A kalkul Taaffeho vlády vyšel, neboť *železný kruh pravice* získal ve volbách v roce 1885 v Říšské radě spolehlivou většinu, neboť pro něj hlasovala většina nových voličů,

²⁹ PALACKÝ, František. *Spisy drobné*, s. 72.

³⁰ MALÍNSKÁ, Jana, BAHENSKÁ, Marie. *Za volební právo žen!*, s. 85.

³¹ Je zajímavé, že v knize, celé zasvěcené rakouskému federalismu, nebo spíše federalismu, resp. federalismu ve starém Rakousku („staré Rakousko“ myšleno viz KONRÁD, Ota. *Německé bylo srdce monarchie...: rakušanství, němečtví a střední Evropa v rakouské historiografii mezi válkami*. Praha, 2011, s. 53.), je tato záležitost zcela pomínuta. OSTERKAMP, Jana. *Řád v rozmanitosti: dějiny federalismu v habsburské monarchii od doby předbřeznové do roku 1918*. Praha, 2022.

³² Což samozřejmě ještě neznamená, že by došlo k nějakému nastolení co možná největší rovnosti hlasů. Srov. WINTER, Lev. *Řády volební od roku 1848*, s. 863.

³³ Jazyčkem na vahách byla na českém zemském sněmu tradičně velkostatkářská kurie. V ní lze u některých osob rozeznávat národnost jen velmi obtížně, nicméně i ona byla dlouhodobě rozdělena mezi dvě víceméně podobně silné skupiny, a to federalistickou Stranu konzervativního velkostatku a centralistickou Stranu ústavověrného velkostatku (blíže viz GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Praha, 2011, s. 104 an.). Pro první kurii bylo ovšem celé území Čech jedním obvodem, v němž se volilo většinovým systémem. Jinak řečeno, skupina, která zvítězila, brala všech 70 (od roku 1901 pak 49) mandátů, které byly přisouzeny velkostatkářské kurii. Pokud tedy uvažujeme optikou dvou táborů, které stály proti sobě, lze říci, že který zvítězil v první kurii, ovládl zemský sněm. HLAVAČKA, Milan. *Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861-1918*, s. 14.

³⁴ Srov. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982. S. 262–263.

³⁵ Např. už zmíněný Reform Act 1867, který prosazoval Benjamin Disraeli.

³⁶ Dr. Winter, plně v souladu se svým sociálnědemokratickým zaměřením, sice především mluví o ohromné nespravedlnosti, již byli podrobeni, ale i on v podstatě uznává, že si čeští poslanci spočítali, že na změně vydělají, a až poté pro reformu zvedli ruku. Srov. WINTER, Lev. *Řády volební od roku 1848*, s. 869.

reprezentujících antiliberálně naladěné středostavovské vrstvy, často i z menších měst, které bychom již pomalu mohli označit za křesťanské sociály.³⁷

Taaffeho volební reforma nespočívala ve změně v samotných kuriích. Tkvěla v tom, že v kurii městské a venkovské byl snížen volební census z 10 zlatek na 5, čímž bylo nově připuštěno k volbám 482 343 voličů.³⁸ Zároveň tím byla dále oslabována volební síla německých Rakušanů, neboť většina nově připuštěných voličů příslušela k neněmeckým národům (což byl ostatně, jak už bylo naznačeno, také jeden důvod, proč se tato reforma těšila podpoře neněmeckých federalistických sil).³⁹

Ani ne o deset let později, v roce 1893, plánovala vláda hraběte Taaffeho pokus o další volební reformu, rovněž za zachování dosavadního kuriového systému. Ve dvou kuriích s nižším daňovým censem, tedy městské a venkovské, měl být census v podstatě zrušen, k volebnímu právu by postačovalo pouze platití přímé daně.⁴⁰ Princip byl tedy v podstatě stejný jako v roce 1882. Reforma měla rozšířit řady křesťansko-sociálních voličů, přičemž se předpokládalo, že do parlamentu proniknou poprvé i nějakí socialisté. Počet voličů se tak měl z tehdejších 1, 7 miliónu téměř zdvojnásobit a opět to mělo posloužit posílení státotvorných prvků, přičemž k dalšímu vítanému rozšíření voličstva na úkor německých liberálů by mohlo dojít k parlamentarizaci levice, a tím oslabení její radikality.⁴¹

Hlubším důvodem této reformy bylo, že od konce 80. let opětovně sílily pozice německých staroliberálů. Vláda se pokusila s nimi dohodnout na *punktacích*, což byla ale pro staročechy, kteří tuto dohodu obhajovali, v českém prostředí politická sebevražda. Tím se začala Taaffeho dlouholetá koalice hroutit.⁴² Jeho poslední zoufalý politický manévř, kterým se snad snažil jít naproti mladočeskému návrhu volební reformy, byl příliš radikální i pro jeho dosavadní podporovatele, německé konzervativce vedené Karlem von Hohenwarth a polský klub.⁴³ Povšimněme si, že tuto reformu podporovali v podstatě pouze novoliberálové, kteří usilovali o další nacionalizaci politiky, na české straně tedy strana mladočeská, na německé Deutsche Nationalpartei a Schönererovi Všeněmci.⁴⁴ Ti také tedy očekávali největší volební zisky,⁴⁵ zatímco staroliberálové měli spolu s konzervativci zájem na zachování dosavadního systému.

---

³⁷ Po volbách v roce 1885 měla vláda v poslanecké sněmovně zhruba 190 hlasů, ku 160 opozičním. Na přelomu 70./80. let se také podařilo pravici získat, prostřednictvím nově nastoupivších pairů, Panskou sněmovnu, kde jí převaha zůstala až do konce monarchie. Viz URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982. S. 341-342. Pokud hovořím o křesťansko-sociálním hnutí v této době, je samozřejmě třeba brát to v poněkud širším smyslu. Encyklika *Rerum novarum* byla totiž vydána až roku 1891. To na druhé straně přirozeně neznamená, že by jisté vrstvy jako drobní řemeslníci a obchodníci, později typický křesťansko-sociální elektorát (viz MARKEL, Martin. *Počátky křesťansko-sociálního hnutí na jižní Moravě*. In: FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ, ed. *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno, 2007, s. 25-34.) už v této době nevolili podle svých politických zájmů, které později budou zastupovat křesťansko-sociální strany.

³⁸ WINTER, Lev. *Řády volební od roku 1848*, s. 863. Celkem tak mělo právo zhruba 1, 5 miliónu obyvatel Předlitavska.

³⁹ Což na druhé straně vedlo k pocitu ohrožení především mezi německými obyvateli Čech a v posledku ke snaze o rozdělení Čech na národnostním základě, což by umožnilo zachovat německou hegemonii alespoň v těch oblastech, kde měli většinu. Srov. MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 2010, s. 212.

⁴⁰ DOUBEK, Vratislav. *Všeobecné volební právo – symbol politiky nebo politikaření?*, s. 74.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*, s. 243

⁴³ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982, s. 417-425. Paradoxně, proti jeho záměru se postavila i tehdy ještě mimoparlamentní sociální demokracie. GALANDAUER, Jan. *Sociální demokracie v Rakousku a všeobecné rovné hlasovací právo*. In: Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy, 1/2009, č. 1, s. 85.

⁴⁴ DOUBEK, Vratislav. *Všeobecné volební právo – symbol politiky nebo politikaření?*, s. 75.

⁴⁵ Tato očekávání se zdají být v rozporu s tím, co si snad představoval hrabě Taaffe, jak bylo načrtnuto výše. S ohledem na výsledek voleb v roce 1897 je však pravděpodobné, že částečně měli pravdu obě strany

Reformou, která ovšem prošla, byla tzv. Badeniho volební reforma v roce 1896 a tento volební systém se tak poprvé použil ve volbách v roce 1897. Kazimír hrabě Badeni, jmenovaný předsedou vlády 30. září 1895, se svým způsobem pokoušel navázat na Taaffeho a, byť nemohl počítat se vznikem nějaké trvalejší koalice, vytvářet ad hoc spojení k řešení jednotlivých problémů.⁴⁶ Včetně volání po volební reformě, kterému bylo, přes bouřlivé projednávání v Poslanecké sněmovně,⁴⁷ nakonec 14. června 1896 podpisem Františka Josefa vyhověno. Badeniho změna je do jisté míry radikálnějším zásahem do původního Schmerlingova systému než Taaffeho návrh z roku 1893, její dopad ale na druhé straně nebyl tak drtivý.

K dosavadním čtyřem kuriím, které zůstaly nezměněny, přibyla ještě pátá, všeobecná, v níž volili všichni mužští občané Předlitavska, kteří dosáhli 24 let, a to bez jakéhokoliv ohledu na jejich majetek. Tedy včetně těch, kteří volili již v prvních čtyřech kuriích. Páté kurií bylo přiděleno 72 poslanců, celkový počet poslanců Říšské rady tedy stoupl na 425. Bylo tak zavedeno všeobecné volební právo pro muže, ale na dosavadním rozložení sil se to příliš neprojevovalo.

2. Volební reforma roku 1906

Z předchozí kapitoly vyplývá, že otázka všeobecného a rovného hlasovacího práva se od 90. let 19. století stávala jedním z neuralgických bodů předlitavské vnitřní politiky, který spolu se zostřujícím se národnostním bojem (často ve vzájemném propojení) způsoboval pád jedné vlády za druhou.⁴⁸

Nelze si nevsimnout, že všechny dosavadní volební reformy, resp. návrhy volebních reforem, v zásadě organicky rozvíjely neostavovský⁴⁹ Schmerlingův systém,⁵⁰ přičemž na něm postupně dovolovaly participovat stále většímu a většímu počtu obyvatelstva, podle toho, jak aktuální politická potřeba vyžadovala. Zároveň ale byly víceméně i nadále zachovány původní předpoklady z roku 1861. Tedy, systém musí být ovládnut těmi, kteří „umí“ vládnout, přičemž tyto třídy budou všechny zapojeny do systému v jednotlivých kuriích.

Je zřejmé, že tento systém se Badeniho reformou dostal na svůj samotný limit. Zkrátka nebylo už kam rozšiřovat volební právo, pokud měla být zachována dosavadní kuriová struktura, která by nadále držela u moci dosud vládnoucí vrstvy. Navíc stále sílil tlak na zúčtování s nerovností volebních hlasů.

Na přelomu 19. a 20. století tak byly v podstatě dvě možnosti. Buď se pokusit zakonzervovat dosažený stav, jak by si přáli staroliberálové a starokonzervativci⁵¹ a nebo dojde k vykročení směrem k postupnému nastolení rovnosti hlasů. Přičemž systém se navíc zcela zjevně už ocitl na šikmé ploše. Ve chvíli, kdy bylo poprvé volební právo rozšířeno, byť za účelem posílení aktuální vlády, došlo k připuštění dalších složek obyvatelstva, jejichž političtí zástupci, ze svých politických důvodů, pak volali po ještě dalším rozšíření.

Navíc, dalším problémem bylo, že předpoklad, že staré vrstvy (tedy především staroliberálové a starokonzervativci) jsou ti, kteří „umí“ vládnout, nefungoval. Vládnutí v Rakousku-Uhersku

---

⁴⁶ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982, s. 446.

⁴⁷ Tamtéž, s. 451.

⁴⁸ Srov. WINTER, Lev. *Řády volební od roku 1848*, s. 884-889.

⁴⁹ BRAUNEDER, Wilhelm. *Österreichische Verfassungsgeschichte*, Wien, 2003, s. 135.

⁵⁰ Možná s výjimkou zavedení přímých voleb v roce 1873, které je nepochybně specifické.

⁵¹ Srov. např. VELEK, Luboš. *Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu*, s. 66 a DOUBEK, Vratislav. *Všeobecné volební právo – symbol politiky nebo politikaření?*, s. 75.

nikdy nebylo záležitostí čistě stavovskou, kdy by stačilo nastavit dostatečně reprezentativní systém, na kterém by participovali zúčastněné skupiny. Navíc, chaos,⁵² který panoval v poslanecké sněmovně nejpozději od rozpadu *železného kruhu* příliš nesvědčil tomu, že neostavovští politici jsou schopni úspěšně vládnout.

Za této situace se mohlo zdát, že by jistou nápravu mohla nabídnout sociální demokracie, jež byla, alespoň teoreticky, internacionální, stejně jako vpravdě rakouské křesťansko-sociální složky společnosti. Vzhledem k časté de facto nemajetnosti těchto vrstev pak bylo pro realizaci tohoto záměru nutné odstranit jakékoliv majetkové překážky.⁵³ Na druhé straně sílilo volání po všeobecném a rovném volebním právu především ze strany sociální demokracie.⁵⁴

Poslední návrh volební reformy, který předpokládal zachování kuriového systému, byť už do něj činil značný zásah,⁵⁵ představil na začátku září 1900 předseda vlády Ernest von Koerber. Ovšem neprosadil jej a dále se k volební reformě až do svého pádu v roce 1904 již nevrátil.

Jeho nástupce Paul baron Gautsch se ještě 26. září 1905 nechal v parlamentu slyšet, že na zavedení rovného volebního práva není ještě možno v Rakousku mysliti a že v žádném případě neustoupí tlaku ulice.⁵⁶ O měsíc dříve řekl totéž v Ischlu císaři.⁵⁷ Staříčský mocnář měl však jiné plány.

František Josef byl z ustavičně obstruujícího a nefungujícího parlamentu znechucen,⁵⁸ a domníval se, že situaci by mohlo zlepšit všeobecné a rovné hlasovací právo. Zároveň došel na konci léta k tomu, že by stejným mechanismem mohl být zlomen odpor nespolupracujících složek v Uhrách a nakonec dosaženo revize dualismu vedoucí k jeho větší funkčnosti.⁵⁹ V září se ukázalo, že v Zalitavsku je tato věc neprůchodná, nicméně záležitost byla otevřena z nejvyššího místa, a 3. listopadu oznámil panovník svému premiérovi, že se rozhodl pro volební reformu.⁶⁰

V tu dobu se zároveň pod vlivem ruské revoluce zaktivizovalo dělnictvo.⁶¹ Dne 23. září vyzvali předáci sociální demokracie dělnictvo k rozsáhlým akcím proti vládě a za všeobecné a rovné volební právo.⁶² Gautsch poněkud ustoupil a řekl, že není proti rozsáhlé volební reformě, je však třeba nejprve vyřešit otázku národnostní. Návrh na volební reformu přesto získal 6. října v Poslanecké sněmovně většinovou podporu, ne však kvalifikovanou.⁶³

Situaci dále vyhrotila zpráva o carově manifestu, jímž slíbil zavedení všeobecného a rovného hlasovacího práva. Při demonstracích tekla krev.⁶⁴ Na 28. listopad, kdy bylo obnoveno jednání parlamentu, byla vyhlášena generální stávka, která se odehrála v celém Předlitavsku.⁶⁵ V tentýž den baron Gautsch vyhlásil úmysl zrušit kuriový systém a nejpozději do února 1906 předložit návrh volební reformy.⁶⁶

---

⁵² URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982, s. 439-440 a 514.

⁵³ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*, s. 286.

⁵⁴ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982, s. 439-440 a 519.

⁵⁵ Tamtéž, s. 510.

⁵⁶ WINTER, Lev. *Řády volební od roku 1848*, s. 915.

⁵⁷ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun: místodržící českého království*. Praha, 2007, s. 197.

⁵⁸ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982, s. 511.

⁵⁹ DOUBEK, Vratislav. *Všeobecné volební právo – symbol politiky nebo politikaření?*, s. 77.

⁶⁰ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 197.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982, s. 523.

⁶³ Tamtéž, s. 524.

⁶⁴ Tamtéž, s. 525.

⁶⁵ Tamtéž, s. 526.

⁶⁶ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 197.

Slovo dodržel a 23. února 1906 předložil návrh volební reformy, jímž se rušily kurie a zavádělo se všeobecné a rovné volební právo pro muže, kteří dosáhli věku 24. Gautsch ovšem reformu do konce nedotáhl, tak jako kdysi Taaffemu mu zlomil vaz odpor Polského klubu. Jeho nástupce, kníže Hohenlohe pro změnu ztroskotal na dalším třeskavém tématu rakousko-uherských dualistických vztahů. Reformu tak nakonec dotáhla až vláda Maxe Wladimira barona von Beck. Poslanecká sněmovna jí schválila 1. prosince 1906 a předloha putovala do Panské sněmovny.⁶⁷

3. Všeobecné, rovné a přímé volební právo pro muže v Panské sněmovně

Panská sněmovna byla dalším nástrojem, mimo kuriový volební systém, jak se Schmerling snažil zapojit do podílu na vládnutí tradiční složky společnosti, zejména vysokou aristokracii a katolickou církev.⁶⁸ Zároveň však, a na to je nutno výslovně upozornit, měla být podle Schmerlinga Panská sněmovna spolehlivou oporou vlády.⁶⁹ Hlavně díky tomu, že najmenováním doživotních pairů bylo poměrně jednoduše možné změnit poměr sil v Panské sněmovně.⁷⁰

V podstatě se tak horní komora ocitla v jakémsi janusovském postavení. Měla být spíše konzervativním korektivem a střízlivým opravovatelem volené Poslanecké sněmovny, nebo pouze vládní pojistkou zaručující hladký legislativní průběh? Toto dilema se projevilo i v průběhu hlasování o všeobecném a rovném volebním právu.

Panskou sněmovnu lze skutečně považovat za konzervativní prvek v předlitavském ústavním systému. Ovšem ani snad ne ani tolik politickým jako spíše stavovským složením. V Panské sněmovně dlouhodobě působily tři politické skupiny: pravice – konzervativně-federalističtí a katoličtí pairové; levice – především německoliberalní pairové, sekularisté a centralisté a skupina středu, která byla někde mezi oběma více načrtnutými póly. Vesměs všichni pairové ale patřili k vyšším společenským vrstvám. Pomineme-li samotnou dědičnou šlechtu, i občanští pairové byli doživotně povoláváni „za zásluhy“ v pokročilém stádiu svého životního běhu, přičemž velmi často byli taktéž už držitelé nějakého nižšího šlechtického titulu. Vzhledem k průběžnému doplňování Panské sněmovny lze tak říci, že ještě na počátku 20. století byla převažující orientace horní komory starokonzervativní a staroliberální, přičemž tu zasedali politické ikony obou proudů. Za pravici jmenujme např. knížete Windischgrätze,⁷¹ v letech 1893-1895 předsedu vlády a od roku 1897 taktéž předsedu Panské sněmovny, nebo hraběte Schönborna, předáka české Strany konzervativního velkostatku a staršího bratra pražského arcibiskupa. Na levici pak knížete Auersperga (syna a synovce předsedů vlády za Stranu ústavověrného velkostatku) nebo Ernsta von Plener, významného politika německé Ústavní strany.

⁶⁷ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982, s. 526-529.

⁶⁸ Byť to neznamenal, že by tam zasedala jen vysoká a bohatá šlechta, a to ani mezi dědičnými pairy, ani jen katoličtí duchovní. Členství v Panské sněmovně bylo vymezeno v §2-5 Únorové ústavy a stejně tak v ústavě Prosinčové.

⁶⁹ PAVLÍČEK, Tomáš. *Zákonodárce na doživotí!: Čeští členové Panské sněmovny Říšské rady mezi politikou a reprezentací (1879-1918)*. Praha, 2008, s. 26. Srov. HYE, Hans Peter. *Das politische System in der Habsburgermonarchie*. S. 116-144.

⁷⁰ Ve skutečnosti došlo ke změně většiny v Panské sněmovně pouze jednou a to v období Taaffeho vlády, kdy se dosavadní staroliberální orientace této komory změnila, a pravicovou zůstala až do konce monarchie.

⁷¹ Srov. GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?*, s. 126.

Jako konzervativní těleso pojímal Panskou sněmovnu i císař František Josef, s čímž se ovšem v jeho přesvědčení pojila i dynastická loajalita. Předpokládal tedy, že páirové budou dbát jeho přání a dle nich také hlasovat.⁷²

Od roku 1900 předsedal klubu pravice František hrabě (od roku 1911 kníže) Thun. Také on byl přesvědčen, že úkolem Panské sněmovny je být konzervativním korektivem potenciálně populistické sněmovny poslanecké, ale na rozdíl od císaře více akcentoval její samostatnost.⁷³

Na druhé straně, zdá se, že v roce 1906 nikdo příliš neočekával od horní komory nějakou přehnanou aktivitu,⁷⁴ i s ohledem na císařův jasně projevovaný postoj. Objevily se názory, že sněmovna je jen „*vznešeným klubem důvěrníků Koruny, jejíž aktivity se vyčerpávají v průměru 16 schůzemi za rok*“.⁷⁵ Dost možná to také souviselo s tím, že generace politických bojovníků ze 60. a 70. let (za všechny jmenujme Jindřicha Jaroslava hraběte Clam-Martiniče) postupně odcházela a jejich dědicové brali politické povinnosti spíše jako rutinu.⁷⁶

Každopádně, situace se vyvinula poněkud jinak. Baron Gautsch představil svůj souhlas s volební reformou v Panské sněmovně 1. prosince 1905.⁷⁷ Když zahájil kníže Windischgrätz dne následujícího, krátce před půl druhou jednání, jako první z dlouhé řady vystoupil v rozpravě ke Gautschově vyjádření o souhlasu s volební reformou samotný vůdce pravice. Hrabě Thun vytkl premiérovi slabost, přičemž se podivil, jak rychle lze měnit názory, což zdaleka neprospívá důvěře ve vládu. Vyjádřil dále názor, že původní premiérův postoj nepospíchat s volební reformou byl správný, neboť za současných národnostních bojů by to mohlo mít nedozírné následky, přičemž změny takového rázu je nutné provádět pomalu a opatrně. Dále si myslí, že naopak místy násilný charakter demonstrací je argumentem proti navržené reformě. Konečně vytknul baronu Gautschovi, že jeho návrh je centralistický a ignoruje historické, národní, kulturní a společenské rozměry. Dle premiérem předložené argumentace nelze vzít volební právo ani analfabetům a hospodářsky zcela závislým osobám, a přitom se tady bere volební právo skupinám, které se nejvíce zasloužily o stát.⁷⁸ Jak je vidět, hrabě Thun jednak použil klasické konzervativní argumenty o nutnosti opatrnosti při zavádění změn a potřebě organického vývoje a zároveň se pokusil Gautsche přesvědčit apelem na to, aby se projevil jako silný muž.

Pak mluvil naopak předák levice, Karel kníže Auersperg. Ten v podstatě navázal na svého předřečníka a varoval před unáhlenými změnami volebního systému, protože to v žádném případě nepřinese předpokládaná zlepšení. Dále vyjádřil politování nad tím, že parlament je zjevně ochoten přihlížet ničení bohatých proletariátem a že současný návrh je způsoben neschopností vlády dosáhnout dohody s Maďary. Rovněž vytknul premiérovi, že udržuje proletariát v iluzi síly. Řešením by naopak podle něj bylo silněji potříti sociální demokracii než jí jít naproti.⁷⁹

---

⁷² Srov. WINKELHOFER, Martina. *Viribus unitis: císař a jeho dvůr: nový pohled na Františka Josefa*. Praha, 2011, s. 184.

⁷³ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 195.

⁷⁴ Srov. WINTER, Lev. *Řády volební od roku 1848*, s. 929.

⁷⁵ PRERADOVICH, Nikolaus von. *Die Führungsschichten in Österreich und Preußen*. Wiesbaden, 1955, s. 60. To je sice poněkud nespravedlivé, ale je faktem, že objem stenografických záznamů z jednání Panské sněmovny je nanejvýše třetinový oproti Poslanecké sněmovně.

⁷⁶ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?*, s. 129.

⁷⁷ *Národní listy* č. 332, 2. 12. 1905.

⁷⁸ *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, XVII. Session, s. 1117-1121.

⁷⁹ Tamtéž, s. 1122-1125.

Následně promluvil Heinrich Lammasch (později poslední předseda předlitavské vlády). Ten byl na rozdíl od svého předřečníka smířlivější, pro reformu se v principu vyslovil, ale taktéž podotknul, že se musí trvat na dodržování práva a pořádku.⁸⁰

Český pair a vůdce toho, co zbylo ze staročeské strany Karel Mattuš se jednoznačně vyslovil pro to, aby ať už bude reforma jakákoliv, aby zemské sněmy si nadále mohly pravit své volební řády samy, podle potřeb. Ale pro předloženou ideu se nadchnout nemůže (i když to přímo neřekl), je z jeho vyjádření cítit, že stejně jako Thun považuje návrh za centralizační. Naopak by si přál, aby se zemským sněmům vrátilo právo volit poslance, o které přišly v roce 1873.⁸¹ Zatímco všichni předchozí řečníci se vyjadřovali spíše obecně, Ernst von Plener se nerozpakoval udeřit na národní strunu. Otevřeně prohlásil, že sice není proti obecnému volebnímu právu, ale je proti všemu, co by mohlo poškodit německé zájmy, přičemž právě to by tato reforma způsobila. Podobně jako Auersperg prohlásil, že reforma nic nezmění. Konečně také řekl, že není žádný důvod k reformě Panské sněmovny, o níž se rovněž ve svém projevu zmínil Gautsch.⁸²

Polský pair, hrabě Piniński vyjádřil souhlas s Thunem i Mattušem a poněkud dále rozvinul zemskou argumentaci.⁸³ O něco zajímavější pak byl projev Karla knížete Schwarzenberga, který, kromě už známých věcí uvedl též, že předložená reforma oslabuje moc dynastie a monarchie. Přičemž on brání Rakousko a monarchii, takže je proti reformě.⁸⁴ Poslední z pairů, hrabě Schönborn, promluvil o něco smířlivěji, prohlásil, že mu v debatě o volebním právu chybí zmínka o branné povinnosti a zastal se Panské sněmovny. Též ale byl proti reformě.⁸⁵

Z výše uvedeného přehledu lze získat ponětí o tom, jaké názory byly v Panské sněmovně zastoupeny a z jakých důvodů nebyli párové reformě nakloněni. Nicméně, v tomto případě šlo pouze o reakci na vyhlášení premiéra, že bude připravována volební reforma. Vlastní boj v Panské sněmovně začal 20. prosince následujícího roku, kdy už schválený zákon dorazil do horní komory.

Spolu s ním byl také vládou podán návrh zákona o tzv. *numeru clausu*, který by způsobil, že panovník může jmenovat více jak 180 pairů. Nutno podotknout, že zatímco ke změně volebního práva byla i nadále skeptická, *numerus clausus* sněmovní pravice podporovala. Představa, že hromadným najmenováním nových pairů může být v podstatě kdykoliv změněn charakter sněmovny, se jí totiž dlouhodobě přičila. Jak by potom mohla hrát roli konzervativní pojistky? A nikoli náhodou dorazil *numerus clausus* do sněmovny příhodně spolu s rozšířením volebního práva.⁸⁶

Bezprostředně po zahájení 42. schůze tak hrabě Thun navrhnul, aby byl tento návrh zákona o *numeru clausu* přikázán výboru pro volební reformu. Tento návrh byl přijat, a tak bylo jednání, k velikému zklamání plně obsazených galerií, už po pár minutách ukončeno.⁸⁷

K vlastnímu jednání došlo až následujícího dne, nejprve o *numeru clausu*, který byl přijat bez debaty a jednomyslně. Pouze ve volebním výboru byla přijata změna, s níž vláda už dopředu

---

⁸⁰ Tamtéž, s. 1125-1128. Shodou okolností, Lammasch byl později hlavním autorem vlastního zákona, jímž bylo všeobecné a rovné právo zavedeno.

⁸¹ Tamtéž, s. 1128-1130. Jeho víceméně odmítavý postoj přivedl mladočeské Národní listy téměř k zuřivosti. *Národní listy* č. 333, 3. 12. 1905.

⁸² *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, XVII. Session, s. 1130-1136.

⁸³ Tamtéž, s. 1136-1141.

⁸⁴ Tamtéž, s. 1141

⁸⁵ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?*, s. 285.

⁸⁶ Srov. GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 198.

⁸⁷ *Národní listy* č. 351, 21. 12. 1906.

souhlasila, která spočívala v tom, že maximální počet doživotních pairů byl stanoven na 170, minimální na 150.⁸⁸

Debatu opět zahájil hrabě Thun, avšak jeho projev se už nesl v poněkud jiném duchu než před rokem. Řekl, že i nadále je odpůrcem předložené reformy, že se ji snažil dle svých možností a schopností během vyjednávání vylepšit,⁸⁹ a to jednak navržením *numeru clausu* a poté zavedením plurálního⁹⁰ volebního práva. Zatímco numerus clausus se stal již realitou, pluralitu prohlásil v dané situaci za nemožnou, neboť není šance, že by prošla Poslaneckou sněmovnou a on nechce kvůli tomu zákon schválený dolní komorou blokovat. Na závěr řekl, že (i když on sám v to nevěří), doufá, že mají pravdu ti, kteří věří, že reforma přinese zlepšení současné situace. Konečně, vědom si svých povinností vůči státu a Koruně, bude též hlasovat pro zákon, byť „s těžkým a krvácejícím srdcem.“⁹¹

Další řečníci, kteří už vystupovali v debatě před rokem, Mattuš, kníže Auersperg, hrabě Piniński, Plener a hrabě Schönborn setrvali na svých stanoviscích. Druhý jmenovaný dokonce řekl, že nejde o porážku konkrétního postoje, ale o porážku celé sněmovny, která se jí stane osudnou.⁹² Hrabě Schönborn mluvil dosti podobně jako Thun a prohlásil, že bude pro zákon hlasovat, byť z něj nemá radost.⁹³

Další řečníci, např. kníže-biskup lublaňský Jeglič nebo baron Berger se vyslovili pro reformu, stejně jako Emil Frida (známější jako Jaroslav Vrchlický), dle hraběte Thuna měla podporu cca 1/3 sněmovny.⁹⁴

Vzhledem k tomu, že se jednání protahovalo a sněmovna začínala být vyčerpaná, vzdali se tři řečníci slova. Zákon byl nakonec schválen ve čtvrt na dvanáct v noci.⁹⁵ Proti němu hlasovalo jen 8 pairů, včetně Auersperga a Plenera, všechno staroliberálové. Při plurálním hlasovacím právu setrvalo 23 pairů.⁹⁶

Průběh jednání v Panské sněmovně ukazuje několik zajímavostí. Především Panská sněmovna si dokázala v tak vyhocené situaci, jako byla otázka všeobecného a rovného volebního práva uvědomit svoji sílu a možnost být korektivem Poslanecké sněmovny, jak si přál hrabě Thun, čímž se schvalování značně zdramatizovalo. Zároveň se tak v této době nepotvrdil Schmerlingův předpoklad o poslušnosti horní komory. Členové Panské sněmovny si velmi dobře uvědomovali rizika, jež z jejich pohledu volební reforma představuje pro jejich politický proud, ale zároveň pro celou monarchii. Tyto předpoklady se naplnily, v Poslanecké sněmovně to znamenalo katastrofu pro honorační strany. Císařův předpoklad na kultivaci parlamentu se však nevyplnil.

Vyplnil se však jeho předpoklad o loajalitě horní komory. Zdá se zjevné, že hlavním důvodem, proč pravice nakonec, rezignovaně a v podstatě proti své vůli, pro reformu hlasovala, bylo císařovo přání.⁹⁷ Jak hrabě Thun, tak kníže Schwarzenberg se nechali slyšet, že poslední

---

⁸⁸ *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, XVII. Session, s. 1382.

⁸⁹ Naneštěstí, kvůli chybějícím materiálům nejsme schopni tato, pravděpodobně zákulisní, vyjednávání rekonstruovat.

⁹⁰ Návrh na zavedení plurálního volebního práva byl posledním pokusem, jak zabránit principu rovnosti hlasů. Spočíval v tom, že voliči by měli hlasy podle stáří, přičemž starší by měli více než mladší.

⁹¹ *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, XVII. Session, s. 1388.

⁹² Tamtéž, s. 1420

⁹³ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?*, s. 286.

⁹⁴ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 200.

⁹⁵ *Národní listy* č. 352, 22. 12. 1906.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Císař dokonce poslal na hlasování do sněmovny všechny své dvorské úředníky-pairy, jen aby jasně demonstroval, jaké bylo jeho přání. WINKELHOFER, Martina. *Viribus unitis*, s. 189.

rozhodnutí o tom, co je ve státním zájmu, musí zůstat Jeho Veličenstvu.⁹⁸ Tradiční lojalita tak hrála pro reformu.

Zároveň rozumněji uvažujícím pairům muselo být jasné, že pokud by se snad vzepřeli kolektivnímu přání vlády, poslanecké sněmovny i císaře, mohli by se záhy dočkat reformy, která nejen že by nebyla jen zavedením *numeru clausu* na jejich přání, ale mohla by velmi omezit možnost sněmovny hrát ještě někdy roli korektivu vůči dolní komoře.⁹⁹

Císař podepsal volební reformu 26. ledna 1907. Vývoj volebního práva ve starém Rakousku se tak uzavřel.

---

⁹⁸ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun*, s. 199.

⁹⁹ Srov. v podobnou dobu událost ve Velké Británii v téže době. Viz MAUROUIS, André. *Eduard VII. a jeho doba*. Praha, 1934, s. 262-263.

Závěr

Z předložené práce vyplývá, že ač myšlenka na demokracii byla v rakouském prostředí přítomna nejpozději od revoluce v roce 1848, v žádném případě to neznamenalo, že by se na řízení státu mohl ve volbách podílet každý občan. Dokonce ani liberálové, kteří zaváděli ústavní systém, nebyli této myšlence příliš nakloněni. Paradoxně prvními, kdo otevřel do té doby poměrně stavovsky uzavřené volební právo byla konzervativní vláda. Následně byla volební reforma chápána jako jistý lék na národnostní spory říše. Zároveň však i nadále působily síly, které naopak varovaly před její škodlivostí.

Po roce 1900 se situace vyhroutil jak po stránce národnostních rozbrojů, na což reagovaly určité kruhy včetně císaře, a zároveň svůj tlak zesílili socialisté. Situace se vyhroutil kolem konce Rusko-japonské války, načež byla volební reforma vládou přislíbena.

V Panské sněmovně však převažovaly síly, které si takovouto reformu nepřály. Ve dvou debatách, které se v ní k tomuto tématu odehrály, pak lze sledovat zpětně všechny argumenty, které byly proti volební reformě do té doby vysloveny. Návrh nerespektuje historické, sociální i kulturní realie, neodpovídá realitě, neboť všichni zkrátka nejsou schopni rozhodovat o politice, nebezpečí populismu. Dále že návrh je centralistický anebo že naopak poškozují zájmy Němců. Zcela specifickou roli pak mělo v první debatě upozornění na násilí, které se odehrálo 28. listopadu 1905.

Přes to všechno, Panská sněmovna nakonec vyslovila s reformou souhlas, ač slova hraběte Thuna zajisté platila pro mnohé pairy. Nepochybně to bylo zapříčiněno především tím, že Panská sněmovna zůstávala ve svém odporu do značné míry osamocena a zároveň působila obava, co by se mohlo stát v případě pokračujícího nesouhlasu. U konzervativních pairů také nepochybně zapůsobila i jejich tradiční loajalita k císaři.

Na závěr si tak můžeme položit otázku, zdali Panská sněmovna splnila svou úlohu.¹⁰⁰ Pokud by jejím úkolem, jako nevolené horní komory, bylo upozorňovat na možné chyby v návrzích vycházejících z komory dolní, pak nepochybně ano. Pokud by jim měla bránit, což by dle většiny řečníků v ideálním případě měla, k čemuž měla pravomoce, pak nikoliv. V takovém případě to však nebyla chyba sněmovny, ale těch, kteří jí do této situace vmanévrovali.

---

¹⁰⁰ Srov. KYSELA, Jan. *Dvoukomorové systémy: teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů*. Praha, 2004, s. 42-43.

Seznam použitých zdrojů

Literatura:

- BAGEHOT, Walter. *The English Constitution*. London, 1867
- BARTYZEL, Jacek. *Nic bez Boga, nic wbrew Tradycji. Kosmowizja polityczna tradycjonalizmu karlistowskiego w Hiszpanii*, von Borowiecky, Radzymin – Warszawa, 2019
- BRAUNEDER, Wilhelm. *Österreichische Verfassungsgeschichte*, Wien, 2003
- DENEEN, Patrick J. *Proč selhal liberalismus*. Praha, 2019
- DOUBEK, Vratislav. *Všeobecné volební právo – symbol politiky nebo politikaření?* In: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy*, 1/2009, č. 1
- DUVERGER, Maurice. *Politické strany*. Praha, 2016
- FASORA, Lukáš, KUNŠTÁT, Miroslav, PAVLÍČEK, Tomáš, ed. *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha, 2018
- FURET, François. *Francouzská revoluce*. Díl druhý. Praha, 2007
- GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun: místodržící českého království*. Praha, 2007
- GALANDAUER, Jan. *Sociální demokracie v Rakousku a všeobecné rovné hlasovací právo*. In: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy*, 1/2009, č. 1
- GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Praha, 2011
- HANÁK, David. *České konzervativní myšlení: [(1789-1989)]*. Brno, 2007
- HANEBRINK, Paul. *Choroby říše*. In: *Rakousko-uherská monarchie: habsburská říše 1867-1918 slovem a obrazem*. Praha, 2011
- HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Plzeň, 2008
- HLAVAČKA, Milan. *Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861-1918*. In: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy*, 1/2009, č. 1
- HYE, Hans Peter. *Das politische System in der Habsburgermonarchie: Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*. Praha: Karolinum, 1998
- CHALUPA, Jiří. *Don Carlos a ti druzí: karlistické války ve Španělsku v letech 1833-1939*. Praha, 2008
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2. Řím*, 1987
- KONRÁD, Ota. *Německé bylo srdce monarchie ...: rakušanství, němectví a střední Evropa v rakouské historiografii mezi válkami*. Praha, 2011
- KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do času J. V. císaře a krále Františka Josefa*. Díl II. Praha, 1899

- KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha, 2019
- KYSELA, Jan. *Dvoukomorové systémy: teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů*. Praha, 2004
- KUEHNELT-LEDDIHN, Erik von. *Levicové smýšlení: od de Sada a Marxe k Hitlerovi a Pol Potovi*. Praha, 2010
- MALÍNSKÁ, Jana. *Volební právo žen do říšské rady, českého zemského sněmu a do obcí v letech 1848-1914*. In: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy*, 1/2009, č. 1
- MALÍNSKÁ, Jana, BAHENSKÁ, Marie. *Za volební právo žen! aneb, Jak se volilo v Čechách: For women's suffrage!, or, How they voted in Bohemia*. Praha, 2022
- MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 2010
- MARKEL, Martin. *Počátky křesťansko-sociálního hnutí na jižní Moravě*. In: FASORA, Lukáš, Jirí HANUŠ a Jirí MALÍŘ, ed. *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno, 2007
- MAUROUIS, André. *Eduard VII. a jeho doba*. Praha, 1934
- MAYER, Gottfried. *Österreich als „katholische Großmacht“. Ein Traum zwischen Revolution und liberaler Ära*. Wien, 1989.
- OSTERKAMP, Jana. *Řád v rozmanitosti: dějiny federalismu v habsburské monarchii od doby předbřeznové do roku 1918*. Praha, 2022
- PALACKÝ, František. *Spisy drobné*. Praha, 1899
- PAVLÍČEK, Tomáš. *Zákonodárcem na doživotí!: Čeští členové Panské sněmovny Říšské rady mezi politikou a reprezentací (1879-1918)*. Praha, 2008
- PRERADOVICH, Nikolaus von. *Die Führungsschichten in Österreich und Preußen*. Wiesbaden, 1955
- ROTTENBACHER, Bernd. *Das Februarpatent in der Praxis. Wahlpolitik, Wahlkämpfe und Wahlentscheidung in den böhmischen Ländern der Habsburgermonarchie 1861-1871*. Frankfurt am Main, 2001
- RUMPLER, Helmut, URBANITSCH, Peter, WANDRUSZKA, Adam, ed. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. VII: Verfassung und Parlamentarismus*. Wien, 2000
- SCHELLE, Karel. *Dějiny ústavního práva*. Praha, 2016
- SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích. Díl I*. Praha, 2013
- UBIETO ARTETA, Antonio. *Dějiny Španělska*. Praha, 2007
- UCAKAR, Karl. *Demokratie und Wahlrecht in Österreich: Zur Entwicklung von politischer Partizipation und staatlicher Legitimationspolitik*. Vídeň, 1985, s. 75
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982
- URBAN, Otto. *Kroměřížský sněm: 1848-1849*. Praha, 1998

VELEK, Luboš. *První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a volebního chování v českých zemích v 19. a 20. století.* In: VOJÁČEK, Milan. *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha, 2007

VELEK, Luboš. *Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu.* In: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy*, 1/2009, č. 1

VYDRA, Zbyněk. *Život za cara?: krajní pravice v předrevolučním Rusku.* Červený Kostelec, 2010

WINKELHOFER, Martina. *Viribus unitis: císař a jeho dvůr: nový pohled na Františka Josefa.* Praha, 2011

WINTER, Lev. *Řády volební od roku 1848.* In: TOBOLKA, Zdeněk. *Česká politika. Díl II. Ústava mocnářství Rakousko-Uherského.* Praha, 1907

Jiné zdroje:

Národní listy 1905, 1906

Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes, XVII. Session